

ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN SOSYAL ENTEGRASYONUNUN KUŞAKLARARASI KARŞILAŞTIRMASI: KİMLİK VE AİT HİSSETME¹

Birsen ŞAHİN

Özet

Etnik ve ev sahibi toplumun kimliği olarak kimlik yeni topluma sosyal entegrasyonun en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin, etnik ve ev sahibi toplum kimliklerine kuşak değişkeninin katkıda bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Sonuçlar Türk göçmenlerin etnik kimlik ve buna ait hissetme düzeylerinin kuşaklararası anlamlı oranda farklılaştığını ve ev sahibi toplum kimliği ve buna ait hissetmenin ise kuşaklararası anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermiştir. Yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda da, etnik kültürü devam ettirme, etnik toplumun üyeleri ile iletişim ve gelir değişkeninin etnik kimlik ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkisi olduğu saptanmıştır. Ayrıca, ev sahibi toplum kimliği ile ev sahibi toplumun kültürünü benimseme ve ev sahibi toplumun üyeleriyle iletişim kurma arasında anlamlı ve pozitif yönde, etnik kültürü devam ettirme ile ev sahibi toplum kimliği arasında ise anlamlı ve negatif yönde ilişki bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Sosyal entegrasyon, göç, kültürleşme, asimilasyon, kimlik ve ait hissetme.

Intergenerational Comparison of the Social Integration of Turkish Immigrants in Germany: Identity and Belonging

Abstract

Identity as a ethnic identity or host country identity is one of the most important dimension of the social integration in a new society. In the present paper we tested whether generation variable contribute to the development of ethnic and host country identification of Turkish immigrants living in Germany. The results indicated that there is a significant intergenerational differences in ethnic identification and belonging of Turkish immigrants and non significant intergenerational differences in host country identification and belonging of Turkish immigrants. The results of the hierarchical regression analyze showed that there was a significant and positive relations between ethnic identity and maintenance of ethnic culture, contact with members of the ethnic society and income. Adopting host country culture and contact with members of the host society were significantly and positively related to host country identification. In maintenance of ethnic culture was significantly and negatively related to host country identification.

¹ Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Şubat 2007-Şubat 2008 tarihleri arasında Almanya'da gerçekleştirilen "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Uyum Sorunları: Dil ve Ait Hissetme" isimli post-doktora araştırması verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Key words: Social integration, migration, acculturation, assimilation, identity and belonging.

1. Giriş

Sanayileşmesini tamamlamış olan Avrupa Devletlerinde, II. Dünya Savaşından sonra işgücü piyasasındaki geçici nitelikte elemeği ihtiyacını karşılamak için göçmen işçilere ihtiyaç duyulmuş (1973:3) ve bu ihtiyaç özellikle Akdeniz ülkelerinden karşılanmıştır (Unat 1975:1). Aldıkları göçlerle 1950'lerden itibaren hızlı bir ekonomik gelişim süreci olanağı bulan Avrupa devletleri arasında Almanya önemli bir yer tutmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin işçi ihtiyaçlarını karşılayamamaları sonucu 1950'li yıllardan itibaren ülkelere göçmen kabul etmeleri, başlangıçta ekonomik sektör için acil bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, daha sonra gerek Dünya ekonomik krizi, gerekse ihtiyaç duyulan alanlardaki işçi ihtiyacının azalması sonucunda Avrupa'ya kitlesel işgücü göçü 1970'lerde hız kaybetmeye başlamıştır (Watzinger-Tharp 2004; Reniers 1999). Bununla birlikte 'göç' olgusuna duyulan ilgide bir düşüş beklenmesine rağmen, göç olgusu sosyal bilimler alanındaki önemini korumuştur. Bunun en önemli nedeni ise, getirilen işçilerin onlara olan ihtiyacın bitmesine rağmen ülkelere dönmek istememeleri ve kalıcı hale gelmeleri ile bağlantılıdır. Çünkü geri dönmeyen işçiler, buldukları ülkeye ailelerini de getirmiş ve artık bu gelişmiş ülkenin vatandaşı olmaya aday göçmen bir grup oluşturmuşlardır. Bu grubun entegrasyon sorunu ise, göç çalışmalarında ele alınan temel konulardan biri haline gelmiştir (Gitmez 1983:33-34).

Avrupa ülkeleri, göçmen nüfusun yerleşik hale gelmesi durumunda ortaya çıkan sorunun çözümü için çeşitli stratejiler geliştirmiş ve çeşitli politikalar uygulamışlardır. Bunlar başlangıçta Amerika'nın eritme potası uygulamasından esinlenen 'asimilasyon', daha sonra bunun biraz daha yumuşatılmış hali gibi görünen 'adaptasyon' ve son olarak da iki farklı kültürün biraradlığını içeren ve bütünleşmeyi öngören 'entegrasyon' politikalarının geliştirilmesi şeklinde görülmüştür. 1990'lı yıllardan sonra ise 'çokkültürlülük' üzerinden politikalar üretilmeye çalışılmıştır (Geddes 2003:102). Aslında bu durum, soğuk savaş ardından yeniden yapılanan dünyada globalleşme ve dünyanın küçülmesinin, özellikle kimliklerin belirginleşmesi ve etnik kimlik kavramı üzerinden yapılan tartışmaların yoğunluk kazanması ile bağlantılıdır. Çokkültürlülük kavramı göç alan ülkeler için göçmenlerin uyumu konusunda asimilasyon politikalarından, çok kültürlü yaşamın devam etmesini sağlayacak entegrasyon politikalarının oluşturulması için zemin hazırlamıştır. Göçmen kabul eden bazı Avrupa ülkeleri de bu akımdan etkilenmiş ve asimilasyon yerine çokkültürlülük ortamı sağlayacak entegrasyon politikasına uygun yasalar

ve düzenlemeler yapmışlardır. Ancak bu düzenlemeler ne kadar çokkültürlülüğü sağlamaya yönelik olursa olsun, özellikle 2000 yılından itibaren, göçmenlere sağlanan liberal ortam yerini yeniden daha kısıtlayıcı yasalar ve düzenlemelere bırakmaya başlamıştır. Özellikle Almanya'da 2007 yılında kabul edilen yeni göçmen yasası da bunun bir örneğini oluşturmaktadır.

Avrupa'da en yoğun göçmen nüfusu barındıran ülkelerden biri Almanya'dır. Günümüzde 8.800.000 yabancı nüfus barındıran Almanya'da bu nüfusun %31'ini Türkler oluşturmaktadır. 2.690.000 Türk kökenli nüfus, Almanya'daki göçmenlerin %28'ini ve toplam nüfusunun ise % 3'ünü, oluşturmaktadır (Şen 2005:2-3). Almanya'da nüfusları giderek artan ve yerleşik hale gelen yaklaşık 2.700.000 Türkün Almanya'ya sosyal entegrasyonu hem sosyolojik, hem siyasi, hem de ekonomik açıdan önemli bir konudur. Bu çalışmada Almanya'da yaşayan Türklerin sosyal entegrasyonları kimlik ve ait hissetme boyutu kapsamında ele alınmaktadır.

2.Sosyal Entegrasyonun Boyutları Olarak Kimlik ve Ait Hissetme

Comte'un çalışmalarından günümüze kadar farklı perspektiflerle ele alınan entegrasyon, günümüzde de hala önemli sosyolojik araştırma konuları arasında yer almaktadır. Yakın dönemde entegrasyon daha çok Lockwood (1964)'un 'sistem entegrasyonu' ve 'sosyal entegrasyon' ayrımı bağlamında ele alınmaktadır. Aslında bu sosyoloji alanında önemli problemler arasında görülen makro-mikro çatışmasından kaçınan günümüz sosyologlarına, makro ve mikro ölçekli bakış açısını birlikte kullanmaları için uygun bir araştırma çerçevesi sağlamaktadır. Habermas (1987) ve Eser (2000) gibi entegrasyon konusunda çalışmaları olan bilim adamlarını etkileyen Lockwood, entegrasyonun farklı boyutlarının ön plana çıkarılmasına katkıda bulunmuştur.

Kültürleşme, etnik ve ev sahibi toplumun kimliğini inceleyen Virta, Sam, & Westin (2004) da, kültürleşme için yeni topluma katılıma gönüllü olma ve etnik kültürü devam ettirmeden oluşan iki boyut arasındaki ilişkiye bağlı olarak entegrasyon, segrasyon, asimilasyon ve marjinalleşmeyi açıklayan çalışmalarda da (Berry 1990; Berry 1992; Berry 1997; Berry 2001; Berry and Sam 1997; Berry, Kim, Minde and Mok 1987; Berry, Phiney, Sam and Vedder 2006) entegrasyon, kültürleşme ve kimlik konusu ele alınmıştır. Bu çalışmada teorik bakış açısı oluşturulurken, Lockwood'un sistem ve sosyal entegrasyon konusundaki ayrımından yola çıkılmış ve özellikle Almanya'daki göçmenlerin sosyal entegrasyonu konusunda çalışmalar yapan Esser'in sosyal entegrasyon teorisine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Esser'in teorik perspektifi kısaca şu şekilde açıklanabilir. Esser (2000:56-61)'e göre entegrasyon 'sistem entegrasyonu' ve 'sosyal entegrasyon'

olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sistem entegrasyonunun anlamı ev sahibi toplumun, ev sahibi grupla gerilimden uzak, dengeli bir ilişki içerisinde olan göçmen grupları içine kabul etmesidir. Göçmenlerin yeni topluma kabul edilmesi, üretim ve işçi sektörü gibi çeşitli sektörlerle ilgilidir. Örneğin, iş bulma ve çalışma, vergi ödeme, oturma hakkı elde etme gibi ev sahibi toplumu benimsemeyi gerektirmeyen özellikler içermektedir. Bu nedenle de dil bilmeden de bir göçmen, sistem entegrasyonu sağlamış olabilir. Sosyal entegrasyon ise sistem entegrasyonundan farklıdır. Esser, sosyal entegrasyon alanını dört boyutta ele alır: kültürleşme, sosyal-ekonomik-politik konum, etkileşim ve kimlik. Sosyal entegrasyon bu dört boyut ve bunlar arasındaki etkileşime bağlıdır. Bu dört boyut ise kısaca şu şekilde tanımlanabilir.

Kültürleşme, gelenekler, dil gibi çeşitli konularda yeni toplumun kültürü ile orijinal kültürün etkileşimidir. *Sosyal-ekonomik ve politik konum*, topluma yeni katılan bireyin sosyal, ekonomik ve politik konumu ve haklarını içermektedir ve Esser bunu daha çok yapısal boyut olarak tanımlar. *Etkileşim*, topluma yeni katılan üyelerin kendi toplumu ve yeni toplumun üyeleri ile iletişimini içermektedir. *Kimlik* ise kişinin toplumsal yaşam içinde kendisini nereye ait hissettiği bağlamında ele alınmaktadır. Bu dört boyut etnik kültür, etnik toplum, ev sahibi toplum ve ev sahibi toplumun kültürü açısından değerlendirildiğinde ise Esser entegrasyonun dört farklı biçimi olduğunu belirtmektedir. Bu dört alanda her iki kültüre de uyumu ifade eden *çoklu entegrasyon*, orijinal kültüre uyumun baskın olduğu *segrasyon*, ağırlıklı olarak yeni kültüre uyumu içeren *asimilasyon* ve her iki kültürü de reddetmeyi ifade eden *marjinalleşme*dir. Esser'e göre sosyal entegrasyon bunlardan daha çok asimilasyon ve segrasyon şeklinde görülmektedir. Çünkü şuanki durumda göçmenler sosyal entegrasyona uygun özelliklere sahip değillerdir. Bunlar ancak 3. 4. ve 5. kuşağa doğru gittikçe sosyal entegrasyon sağlamaya yeterli seviyeye ulaşabileceklerdir. Ancak bu durumda da iki kültürün birlikteliğinden ziyade, yeni topluma uyum baskın olacağından, buradaki sosyal entegrasyon daha çok asimilasyon şeklinde görülecektir. Bir başka ifade ile göçmenler arasında 1. kuşaktan yeni kuşaklara doğru gittikçe, kültürleşme, etkileşim ve kimlik alanında sosyal entegrasyonun gerçekleşme şekli daha çok asimilasyon biçiminde olacaktır.

Bu çalışmada, Esser'in sosyal entegrasyon teorisinden yararlanılmakta ve kişinin içinde bulunduğu gruptan yola çıkarak, kişiyi etkileyen ortam sonucunda kişinin kendisini nasıl gördüğü ve nereye ait hissettiği ile ilgili olan kimlik (Smith, Harris and Kağıtcıbaşı 2006:222; Gouveia, de Albuquerque, Clemente and Espinosa 2002: 335), sosyal entegrasyonun boyutlarından biri olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Almanya'da yaşayan Türklerin sosyal entegrasyonunun boyutlarından biri olan kimlik ve ait hissetme düzeylerinin incelenmesi araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın bir diğer

amacı ise kimlik ve ait hissetme düzeyinin kuşaklararası farklılıklarının ve bu farklılıklar üzerinde etkili olan faktörlerin incelenmesidir.

Araştırma Hipotezleri

Esser (2000)'e göre, sosyal entegrasyon sağlanması için göçmenin etnik kimliğini koruması ve devam ettirmesinin yanı sıra, yeni toplumun kimliğini benimseme düzeyinin de artması gerekmektedir ve bu ikinci, üçüncü ve sonraki kuşaklarda daha fazla olacaktır. Ancak yeni toplumun kimliğinin benimsenmesi, etnik kimliğin korunmasını zorunlu kılmadığı için burada sosyal entegrasyon, çoklu entegrasyondan çok asimilasyon şeklinde görülebilir. Çalışmada Esser'in bu teorik perspektifinden yola çıkarak araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

1. Türk göçmenlerin kimlik ve ait hissetme düzeyleri kuşaklararası farklılaşmaktadır.

- Türk göçmenlerin Alman kimliği seviyeleri 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe yükselmektedir.
- Türk göçmenlerin Türk kimliği seviyeleri 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe düşmektedir.

2. Türk göçmenlerin kimlik ve ait hissetme düzeyleri üzerinde, kültürleşme değişkeni etkilidir.

3. Türk göçmenlerin kimlik ve ait hissetme düzeyleri üzerinde, etkileşim değişkeni etkilidir.

Ancak, Esser'den farklı olarak çoklu entegrasyondan ziyade asimilasyona doğru gidişin doğal ve kendiliğinden işleyen bir durum olmadığını ve Almanya'da uygulanan entegrasyon politikalarının da bunun üzerinde etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle Türkçenin çeşitli yerlerde kullanımının yasaklanmaya başlanması, Türkçe derslerinin zorunlu ve kredili ders grubundan çıkarılması ve kimi yerlerde kaldırılması gibi, çocukların, gençlerin ve çalışanların Almanya'ya daha çabuk entegre olması amacıyla uygulanan entegrasyon politikaları, çoklu entegrasyondan ziyade asimile olmuş bireylerin sayısında artışa neden olacağını düşünmekteyiz.

3. Metod

3.1. Evren ve Örneklem

Çalışmada Türk göçmenlerin sosyal entegrasyonu kimlik ve ait hissetme bağlamında Frankfurt ve Duisburg evreninde incelenmektedir.

Araştırmaya daha fazla şehir dahil edilmesi istenmiş, ancak bu gerek araştırmacının maddi destek miktarı, gerekse de araştırma için belirlenen sürenin kısıtlı olması gibi gerekçelerden ötürü iki şehirle kısıtlanmıştır.

Frankfurt ve Duisburg'un evren olarak seçilmesinin nedenleri ise şu şekilde özetlenebilir:

- Frankfurt çokkültürlü bir yapıya sahip olmasına rağmen, Duisburg'ta¹ Türk nüfusunun çok yoğun olması,
- Frankfurt'ta belirgin Türk mahalleleri olmamasına rağmen, Duisburg'da Türklerin daha yoğun olduğu mahallelerin olması.²

Böylece çalışmada Almanya'da yaşayan Türklerin yaşam alanlarını oluşturan çokkültürlü çevre ile daha kapalı bir yaşam alanı oluşturan bölgelerindeki yaşamları örneklendirebilecek, Frankfurt gibi çokkültürlü bir şehirle, Duisburg gibi Türk nüfusunun yoğun olarak bir arada yaşadığı bir diğer şehir seçilmiştir.

Örneklem seçiminde ise evren hacminin geniş olması, Türklerin adres bilgilerine özel yaşamın ve bilgilerin gizliliği nedeniyle ulaşılamaması ve evrendeki birimlerin birbirlerine mesafelerinin uzak olması nedeniyle, çalışmada tesadüfi örnekleme yönetimi kullanılamamıştır. Evren içerisinde özellikle çalışmanın amacına uygun olarak belirli kümelerin olması nedeniyle araştırmada küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Evren cinsiyet, birinci, ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler ile çalışma durumu açısından kümelendirilmiş ve bu bağlamda örneklem grubu için 350 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak anket uygulaması sırasında yaşanan; katılımcılara ulaşma sorunu, katılımcıların iş saatleri içinde ankete gerekli zamanı ayıramamaları ve anketi yarıda bırakmak zorunda kalmaları gibi nedenlerle toplam 250 kişiye ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmada daha derinlemesine bilgi toplaman amacıyla 50 kişi ile de görüşme yapılmıştır.

¹ Burada Duisburg yerine Köln ve Berlin'in evren olarak seçilmesi düşünülmüş ancak yapılan literatür taraması sonrasında, Berlin ve Köln'deki Türklerin gettolaşmış alanlardaki yaşamlarının birçok araştırmada ele alındığı ve Berlin'deki sosyal gerçekliğin Almanya'nın diğer şehirlerinden önemli ölçüde farklılaştığı görülmüştür. Bu nedenle yoğun Türk nüfusunun olduğu şehirlerden Berlin'e göre daha az araştırma alanı olan Duisburg evren olarak seçilmiştir.

² Burada Türk bölgesi olarak ifade edilen yerleşim alanlarında sadece Türkler yaşamamaktadır. Bu yerleşim alanları özellikle göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları ve Türklerin de diğer bölgelere oranla daha yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.

3.2. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Hem nicel, hem de nitel araştırma tekniklerinin birarada kullanıldığı çalışmada, anket ve mülakat teknikleri ile veri toplanmıştır. Türk göçmenlerin Almanya'ya entegrasyonunun kimlik ve ait hissetme bağlamında ele alındığı çalışmada anket soruları oluşturulurken, 3 ölçek ve sosyo-demografik sorular kullanılmıştır.

Sosyal entegrasyon hakkında veri toplamak için kullandığımız ölçeklerden ilki Berry'nin kültürleşmeyi ölçmek için geliştirdiği ve Bongard ve diğerleri(2007) tarafından yeniden düzenlenen, 'Kültürleşme Ölçeği', ikincisi göçmenlerin toplum içindeki diğer bireylerle etkileşimlerini ölçmek için kullanılan ve van Dick ve diğerleri (2004)'nin geliştirdiği 'İletişim Ölçeği', sonuncusu ise kişinin kendisini nereye ait hissettiği ve nasıl tanımladığını ölçmek için Doosje, Ellemers ve Spears (1995)'in geliştirdiği 'Sosyal Kimlik Ölçeği'dir¹.

Kültürleşme konusunda veri toplamak için kullanılan ölçekte toplam 20 ifade bulunmakta ve bunların yanıtları, "kesinlikle katılmıyorum"dan, "kesinlikle katılıyorum"a doğru yedi seçenek içermektedir. Etkileşim ölçeğinde ise 12 ifade bulunmakta ve yanıtlar "kesinlikle katılmıyorum"dan, "kesinlikle katılıyorum"a doğru beş seçenek içermektedir. Kimlik ölçeğinde ise 8 ifade yer almakta ve yanıtlar "kesinlikle katılmıyorum"dan, "kesinlikle katılıyorum"a doğru beş seçenektir.

Çalışmada kullanılan bu ölçekler ve anket soruları, özellikle bazı 3. kuşak göçmenlerin Türkçelerinin yeterli olmaması ve araştırma sorularının doğru anlaşılması/yanıtlanabilmesi için Türkçe ve Almanca olarak iki dilde hazırlanmıştır.

Araştırmada derinlemesine bilgi toplanması amacıyla görüşme tekniği de kullanılmıştır. Bu bağlamda özellikle kimlik, ait hissetme, entegrasyon ve Almanya'da yaşanan sorunlarla ilgili sorunların yer aldığı yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır.

Araştırma analizleri betimsel ve ilişkisel olmak üzere iki grupta gerçekleştirilmiştir. Türk göçmenlerin entegrasyon sorunlarının kimlik ve ait hissetme kapsamında ele alındığı çalışmanın betimsel kısmında, demografik soruların yanı sıra, Türk göçmenlerin etnik kimlik ve ev sahibi toplum kimliği düzeylerine ilişkin soruların analizi frekans tabloları şeklinde düzenlenmiştir. Çalışmanın ilişkisel kısmında ise, kimlik ve ait hissetmenin kuşaklararası farkılaşma/farkılaşmadığı One Way Anova ile analiz edilmiştir. Daha sonra

¹ Ölçeklerin yapılan güvenirlik testi sonucunda cronbach alpha değeri her üç ölçek için de .75 üzerinde bulunmuş ve yüksek güvenirlik sağlayan testler bu nedenle çalışmada kullanılmıştır.

kimlik ve ait hissetme üzerinde etkili olan değişkenlerin incelenmesi için, kuşak ve demografik değişkenlerle birlikte, sosyal entegrasyonun diğer boyutlarını oluşturan kültürleşme ve etkileşim değişkenlerinin birlikte hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca gerekli görüldüğü yerlerde, bu istatistiki sonuçları daha zenginleştireceğini düşündüğümüz görüşme analizleri de çalışmaya eklenmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Sosyo- Demografik Bulgular

Çalışmada katılımcıların %67'sini erkek, %33'ünü ise kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Birinci (%32), ikinci (%45) ve üçüncü (%23) kuşaktan oluşan katılımcıların % 66'sı evli, %30'u bekar, %3'ü boşanmış ve %1'i ise partneri ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcıların yaş dağılımları ise Tablo 1'de verildiği üzere şu şekildedir: Katılımcıların % 27.2'si 40-49, %19.7'si 30-39, %19.2'si 14-19, %18.4'ü 20-29 yaş grubunda, %5.4'ü ise 60 yaş ve üzerindedir.

Tablo 1: Katılımcıların yaş grupları

Yaş grubu	Frekans	Yüzde
14-19	46	19,2
20-29	44	18,4
30-39	47	19,7
40-49	65	27,2
50-59	24	10,0
60 ve üzeri	13	5,4
Toplam	239	100,0

Eğitim düzeyi günümüzde de hala oldukça düşük olan Türk göçmenlerin bu durumu çalışmanın örnekleme de yansımış olmakla birlikte, üçüncü kuşak gençler arasında eğitim düzeyinin gittikçe yükselmesi dikkat çeken bir durumdur.

Tablo 2: Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
Grundschule (ilkokul 1-4 sınıf)	71	29,3
Sonderschule(Öğrenme zorluğu olanlar ilkokulu 5-9 sınıf))	3	1,2
Hauptschule (Temel okul 5-9 sınıf))	32	13,2
Realschule (Orta okul 5-10 sınıf))	28	11,6
Berufschule (Meslek okulu 11-13 sınıf)	17	7,0
Gymnasium (Lise 5-13 sınıf)	55	22,7
Universite	29	12,0
Diplomasız	7	2,9
Toplam	242	100,0

Tablo 2'de de görüldüğü üzere, katılımcılar arasında grundschule (ilkokul) mezunu olanların oranı % 29.3 ile en yüksek değere sahiptir. Bunu % 22.7 ile gymnasium (lise), %13.2 ile hauptschule (temel okul), %12 ile üniversite, %11.6 ile realschule (ortaokul), %7 ile berufschule (meslek okulu), % 1.2 ile sonderschule (öğrenme güçlüğü çekenler için temel okul) ve %2.5 ile de diploması olmayanlar izlemektedir.

Tablo 3: Mesleki durum

Mesleki durum	Frekans	Yüzde
İş veren	64	26,6
Çalışan	118	49,0
Öğrenci	46	19,1
İşsiz	13	5,4
Toplam	241	100,0

Katılımcıların mesleki durumlarına bakıldığında ise, %49'unun herhangi bir yerde ücretli olarak çalıştıkları, % 26.6'sının işveren olduğu, %19.1'inin öğrenci ve % 5.4'ünün ise herhangi bir yerde çalışmadığı görülmektedir.

4.2. Kimlik ve Ait Hissetmeye İlişkin Betimsel Bulgular

Kimlik kavramı çok boyutlu ve bu boyutlar nedeniyle de çok farklı tanımlamaları ve operasyonelleştirmesi olan bir kavramdır. Bu çalışmada kimlik kavramı, yukarıda da detaylı şekilde belirtildiği üzere, kişilerin kendilerini ait

hissettikleri, yakın hissettikleri ve kendilerini özdeşleştirdikleri toplumdan yola çıkılarak belirlenmiştir. Bu bağlamda da örneklem gereği, Türk katılımcıların kimlik ve ait hissetme konusundaki düşüncelerini içeren veriler, etnik kimlikleri olan “Türk Kimliği” ve içinde yaşadıkları toplumun kimliği olan “Alman Kimliği”ne ilişkin sorulardan oluşan bir ölçekle toplanmıştır. Bunların analizi ise, *Alman Kimliği ve Alman Toplumuna Ait Hissetme* ve *Türk Kimliği ve Türk Toplumuna Ait Hissetme* başlıkları altında aşağıda detaylı şekilde ele alınmıştır.

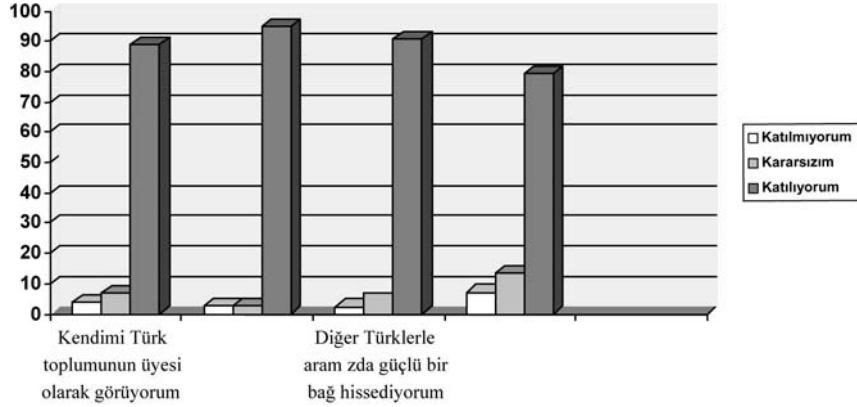
4.2.1. Türk Kimliği ve Türk Toplumuna Ait Hissetme

Almanya’da yaşayan Türk göçmenlere ‘Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme’ konusunda yöneltilen dört sorudan elde edilen sonuçlar şu şekildedir, Grafik 1’de de görüleceği üzere, katılımcıların % 89’u kendisini Türk toplumunun üyesi olarak gördüğünü, % 3.3’ü Türk toplumunun üyesi olarak görmediğini ve % 6.6’sı da kararsız olduklarını belirtmişlerdir. ‘Türk toplumunun üyesi olmaktan memnun olma’ konusunda, örnek grubunun % 95’i Türk toplumunun üyesi olmaktan memnun olduğunu, %2.5’ i bu konuda kararsız olduğunu ve % 2.5’i bundan memnun olmadığını ifade etmiştir. Katılımcılara diğer Türklerle aralarında bir bağ hissedip hissetmedikleri sorulduğunda ise, % 91’i bir bağ hissettiğini, % 6.7’si kararsız olduğunu ve %2.3’ü de aralarında bir bağ hissetmediğini belirtmiştir. Son olarak Türk göçmenlerin kendilerini Türk toplumunun diğer üyeleri ile özdeşleştirip özdeşleştirmedikleri konusunda ise katılımcıların büyük bir kısmının (%79.4) kendilerini diğer Türklerle özdeşleştirdiği, % 13.5’inin özdeşleştirmedeği ve % 7.1’inin de kararsız olduğu öğrenilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Türk göçmenlerin kendilerini Türk toplumunun üyesi olarak görme, bundan memnun olma ve Türklerle aralarında bağ hissetme düzeylerinin çok yüksek olduğu, kendilerini diğer Türklerle özdeşleştirme düzeylerinin de yine oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

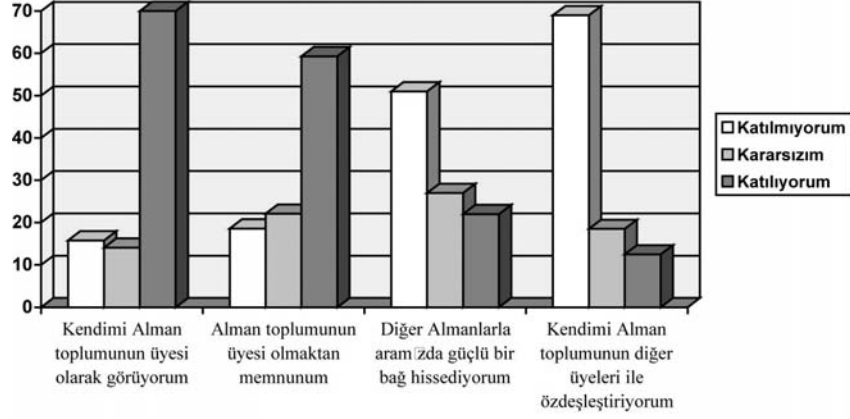
Grafik 1: Türk Kimliği ve Türk Toplumuna Ait Hissetme

4.2.2. Alman Kimliği ve Alman Toplumuna Ait Hissetme

Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme konusu dört soru ile incelenmiştir. Bunlardan ilkinde göre (Grafik 1'de de görüleceği üzere), katılımcıların % 70'i kendisini Alman toplumunun üyesi olarak gördüğünü, % 15.8'i Alman toplumunun üyesi olarak görmediğini ve % 14.1'i de kararsız olduğunu belirtmiştir. Alman toplumunun üyesi olmaktan memnun olma konusunda ise, katılımcıların % 59.3'ü memnun olduğunu, %22.1 i kararsız olduğunu ve % 18.6'sı memnun olmadığını ifade etmiştir. Katılımcılara diğer Almanlarla aralarında bir bağ hissedip hissetmedikleri sorulduğunda ise, % 57'si bir bağ hissetmediğini, % 27'si kararsız olduğunu ve %22'si ise aralarında bir bağ hissettiğini belirtmiştir. Son olarak Türk göçmenlerin kendilerini Alman toplumunun diğer üyeleri ile özdeşleştirip özdeşleştirmedikleri konusunda ise katılımcıların büyük bir kısmının (%69) kendilerini diğer Almanlarla özdeşleştirmedikleri, % 18.5'inin kararsız olduğu ve % 12.5'inin ise kendilerini diğer Almanlarla özdeşleştirdiği öğrenilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Türk göçmenlerin kendilerini Alman toplumunun üyesi olarak görme ve bundan memnun olma düzeylerinin oldukça yüksek (% 50'den yüksek) olmasına rağmen, Almanlarla aralarında bağ hissetme ve kendilerini Almanlarla özdeşleştirme düzeylerinin oldukça düşük (%22'den düşük) olduğu görülmektedir.

Grafik 2: Alman Kimliği ve Alman Toplumuna Ait Hissetme

4.3. Kimlik ve Ait Hissetmenin Kuşaklararası Karşılaştırması

Çalışmanın temel amacını oluşturan, kimlik ve ait hissetmenin kuşaklar arasında farklılık gösterip/göstermediği ve bu farklılığın hangi yönde olduğu, One-Way Anova analizi ile incelenmiştir.

Tablo 4’te de görüleceği üzere, Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme kuşaklararasıda anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ancak, Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme kuşaklararasıda bir farklılık göstermesine rağmen, bu anlamlı düzeyde bir farklılık değildir.

Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme, 1. kuşakta en yüksek ortalamaya (4.6) sahiptir. Bu oran 2. kuşakta 4.2 düzeyine gerilemiş ve 3. kuşakta ise 4.1 ile en düşük ortalamaya sahip olmuştur. Kısaca Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe düşmektedir.

68 yaşındaki 1. kuşak emekli işçi Emine Hanim torunları nedeniyle çok sevdiği Türkiye’ye gidememe nedeni su sözlerle ifade etmiştir:

“...biz buraya geldiğimizde hep geri dönmeyi düşünüyorduk. Gündüz başka işte, geceleri başka yerde çalışıyorduk, sırf para biriktirmek için. Ama çocuklar burda büyüdü, onların okulu, işi derdine düştük. Türkiye’de herkes işsiz. Bunların bitirdikleri okul orda bir işe yaramazdı, sonra torunlar oldu. Şimdi de emekli olduk, torunları büyütüyoruz, nasıl dönelim Türkiye’ye. Gönümde yatan hala Türkiye’de yaşamak ama burada da çocukları, torunları bırakamayız. İşte gidip gidip geliyoruz Türkiye’ye, evimiz orda da var. Napalım artık böyle oldu...”

71 yaşındaki 1. kuşak Ahmet Bey ise, 6 ay Türkiye'de 6 ay Almanya'da yaşadıklarını, Türkiye'yi yine de çok özlediğini belirtmektedir:

“Ben hanımı alıp Türkiye'ye gidiyorum, 6 ay orda kalıyoruz, sonra 6 ay da Almanya'da kalıyoruz. Almanya'da torunlarla ilgileniyoruz. Tatillerde hep Türkiye'deyiz. Torunlar, çocuklar bizi bağlıyor. Yoksa napalım buralarda. Haklarımızı kaybetmeyecek şekilde giriş çıkış yaparız sadece ama çocuklar, torunlar Türkiye'de yapamayız, işsiz kalırız diyorlar. Dönenlerin de çoğu dükkan açtı, iflas etti. Çocuklar da o riski almak istemiyorlar. Burada kalacaklar hep, biz de onlarla kalıyoruz...”

1. kuşağa benzer şekilde, 2. kuşak da aslında Türkiye'de yaşamak istediklerini ancak iş ve çocukların eğitimi sorunu yüzünden dönememediklerini belirtmektedirler. Hava yollarında işçi olarak çalışan 38 yaşındaki Necdet bu konuda şunları söylemiştir:

“Babam 1975'te geldi, sonra annemi ve bizi aldırdı. Ben okulun bir kısmını Türkiye'de okudum, kalanını burada. Almancam iyi, işim de iyi ama yine de Türkiye'de iş bulabileceğimi, çocuklarımın geleceğinin garanti olacağını bilsem, Türkiye'ye dönerdim. Ama orda da herkes işsiz, en iyisi çocuklar için yine burası. Hem çocuklar burada doğdu, buraya alıştılar, oradaki geleneklerimize, düzenimize çok zor uyum sağladılar...”

Görüşmecilerden alınan bilgilerden de görüleceği üzere 1. ve 2. kuşak göçmenler hala Türkiye'de yaşamayı istemekte, ancak koşullar uygun olmadığı için Almanya'da yaşamaya devam etmektedirler.

Tablo 4: One-way Analizi ile Kimlik ve Ait Hissetmenin Kuşaklararası Karşılaştırması

<i>Bağımlı Değişkenler</i>	1. Kuşak (n=57)		2. Kuşak (n=111)		3. Kuşak (n=82)		<i>F (df)</i>
	M	SD	M	SD	M	SD	
Türk Kimliği ve Ait Hissetme	4.6	.58	4.2	.63	4.1	.80	7.5 (2, 249)*
Alman Kimliği ve Ait Hissetme	2.7	.88	2.9	.76	2.9	.76	2.5 (2, 249), **

*p<.05. **p<.01

Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme konusunda ise şu bilgilere ulaşılmıştır. Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme 1. kuşakta 2.7 ile en düşük ortalamayı gösterirken, 2. kuşakta bu 2.9 düzeyine

yükselmiş ve 3. kuşakta ise yine 2.9 düzeyinde bir ortalamaya sahip olmuştur. Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme 1. kuşaktan 2. kuşağa doğru gittikçe bir yükselme göstermiştir ancak bu yükseliş 3. kuşakta devam etmediği için, kuşaklararası değişim konusunda anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Genel olarak bakıldığında dikkati çeken husus, 3. kuşakta hem Türk kimliğini benimseme, hem de Alman kimliğini benimseme oranının ya ikinci kuşaktan düşük olduğu ya da yükselmediği/onlarla aynı kaldığı görülmektedir. Bu sosyal entegrasyon tiplerinden daha çok marjinalleşmeye yakın bir dağılım göstermektedir.

Araştırmanın nitel verilerini oluşturan görüşmelerden yola çıkarak, bunun nedeni olarak 3. kuşağın aileleri ile sosyal yaşama ilişkin bazı konularda çatışma yaşamaları ve hem Türk toplumuna, hem de Alman toplumuna karşı tepkili davranmaları düşünülebilir. Frankfurt'ta yaşayan, üniversite öğrencisi olan ve 3/ kuşak göçmenler içinde ailesi ve Türk toplumunca başarılı olarak görülen, 21 yaşındaki 3. kuşak göçmen Serpil'in bu konudaki düşünceleri oldukça dikkat çekicidir.

“Burada en büyük sorun aile içinde yaşanıyor. Anne-babalar 3. ve 4. kuşak çocukları ile sorun yaşıyorlar. Çocukları onları dinlemiyor ve kendi istedikleri gibi yaşamak istiyorlar. Dışarıda gezmek, eve geç gelmek istiyorlar. Kız-erkek arkadaşları oluyor. Kısaca, anne-babalarının istediği gibi yaşamak istemiyorlar ve aileleri de onlara baskı yapıyorlar. Anne-babalar perişan durumda, ‘ele güne ne deriz’ diye de utanıyorlar, çocukları onları dinlemiyor ve okula gidiyorum diye parklara, barlara gidiyor. Okullarını da aksattıkları için çoğu da diplomasız oluyor. Bunlar Almanlarla da çok iyi geçinmiyorlar, hemen kızıyorlar ve ‘biz de sizin gibi burada doğduk, böyle konuşmaya hakkınız yok’ diye haklarını arıyorlar ve kavga ediyorlar. Okulda başarısız oldukları için de iyi iş bulamıyorlar ve hep Alman hükümetini sorumlu tutuyorlar, gittikçe Almanlardan da ailesinden de kopuyorlar ve kendileri gibi arkadaşlarından oluşan bir küçük çevrede yaşıyorlar. Adeta her şeye küskün ve onlardan uzak yaşamayı tercih ediyorlar.”

Başarısız olması nedeniyle okuldan diplomasız ayrılan 3. kuşak göçmen 20 yaşındaki Mehmet ise, 1. ve 2. kuşağın 3. kuşağı anlamadığından yakınmaktadır.

“...bizi Türkiye'deki kurallara göre eski geleneklere göre yetiştirmeye çalışıyorlar ama bu olmaz. Ben okulda başka şey gördüm evde başka. Öğretmen hep düşüncelerinizi söyleyin dedi. Evde, hep ‘ayıp’, ‘sus’, ‘sen bilmesin’, ‘babanı dinle’ dediler. Ben burada doğdum, Türkiye’de gibi yaşayamam, yaşadığımda da benle dalga geçiyor Almanlar. Onlarla mücadele etmek ve hakkımı aramak için ailemin istediği gibi davranmam. Ben bu ülkenin

vatandaşımı ve bütün haklarında da yararlanırım, bunu Almanlar istese de istemese de yaparım. Bu benim hakkım.”

Liseye devam eden ve okulda başarılı olan 17 yaşındaki Onur, ailelerinin onların iyiliğini istediğini, ama bazı ailelerin de çocukları üzerinde çok baskı yaptığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Benim ailem her zaman bana destek oldu. Okula geldiler, öğretmenlerimle ilgilendiler. Babamın dili iyi, anneminki çok yeterli değil ama ikisi de okuldaki toplantılara hep geldiler. Okul faaliyetlerine gönderdiler beni. Ama bazı Türk aileler çocuklarını çok sıkıyorlar. Sosyal faaliyetlere katılmalarını engelliyorlar, ya çok para diye, ya da Türkiye’de böyle şeyler yoktu, saçma diye. Ama sonuçta çocuk arkadaşlarından geride kalıyor ve onlarla gidemediği için utanıyor. Bu ailelerden büyük çoğunluğu okula da gelmiyor, dilleri çok az. Çocuklarını hem çok sıkıyorlar, hem de okuldaki durumları ile ilgilenmiyorlar. Bunların çocukları ya susuyor ve okuldan kaçıyorlar, ya da aileleri ile tartışıyor ve yine okulu asıyor. Sonuçta başarısız oluyorlar. Almanlarla da iyi geçinmiyorlar, çünkü onlar da bu çocuklarla dalga geçiyorlar, ya aileleriyle ya da niye bizle gezmeye gelmiyorsun diye...”

Görüşmecilerden edinilen bilgilere göre, 3. kuşak göçmenlerden önemli bir kısmının kendilerini hem ailelerine, hem de Almanlara kabul ettirme mücadeleleri, belki de onları her iki toplumun kimliğinden de uzaklaştırmaktadır.

Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme kuşaklararası farklılık açısından incelenmesine rağmen, bunlar üzerinde kuşak değişkeni dışındaki diğer demografik değişkenlerin ve sosyal entegrasyonun diğer boyutları olan: ‘etnik kültürü devam ettirme’, ‘yeni kültürü benimseme’, ‘etnik toplumun üyeleri ile iletişim’ ve ‘yeni toplumun üyeleri ile iletişim’in de etkisini incelemek gerekmektedir. Aksi takdirde, sadece kuşak değişkeninin ele alınması, çalışmanın teorik perspektifinde iddia edilen, kimlik ve ait hissetme ile ilişkili olabilecek olan diğer değişkenlerin göz ardı edilmesine neden olacaktır. Bu nedenle bütün bu değişkenlerin birlikte ele alındığındaki durumu görmek için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme için yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda ise Tablo 5’te de görüleceği üzere şu bilgilere ulaşılmıştır.

Tablo 5. Türk Kimliği ve Türk Toplumuna Ait Hissetme İçin Çoklu Hiyerarşik Regresyon Analizi

Step	1	2
Step 1		
Cinsiyet	.19**	.10
Medeni Durum	-.10	-.10
Eğitim	-.19**	-.09
Meslek	.01	-.06
Kuşak	-.18*	.02
Vatandaşlık	.01	.04
Yaş	.06	.06
Gelir	.16*	.12*
Almanya'da Yaşam Süresi	.13	.031
Step 2		
Alman Kültürünü Benimseme		-.040
Türk Kültürünü Devam Ettirme		.58***
Almanlarla İletişim		.10
Türklerle İletişim		.13*
R ²	.15***	.46***
R ² change		.31***

Not: Vatandaşlık değişkeni, Türk vatandaşlığı=1, Alman vatandaşlığı=0, Çifte vatandaşlık=0 olarak, Meslek ise çalışanlar=1, çalışmayanlar=0 olarak yeniden kodlanmıştır.

*: $p < .05$, **: $p < .01$.

İlk aşamada cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, kuşak, vatandaşlık, yaş, gelir ve Almanya'da toplam yaşam süresi birlikte ele alındığında, bunlar varyasyonun %15'ini anlamlı düzeyde açıklamaktadır. Burada sosyal entegrasyonun öğeleri regresyon analizine alınmadığında, cinsiyet, eğitim ve kuşak değişkenleri, Türk kimliği ve Türk toplumuna ait olma ile ilişkilidir. Bir başka ifade ile, cinsiyet, Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkilidirken, eğitim ve kuşak değişkenleri Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme ile anlamlı ve negatif yönde ilişkilidir. Analize ikinci aşamada sosyal entegrasyonun diğer öğeleri girildiğinde, varyasyonun %31'i anlamlı düzeyde açıklanmaktadır. Türk kültürünü devam ettirme, Türklerle iletişim kurma ve demografik değişkenlerden gelir ile Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme anlamlı ve pozitif yönde ilişkilidir.

Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme için yapılan çoklu hiyerarşik regresyon analizi sonucunda ise şu bilgilere ulaşılmıştır.

Tablo 6. Alman Kimliği ve Alman Toplumuna Ait Hissetme İçin Çoklu Hiyerarşik Regresyon Analizi

Step	1	2
Step 1		
Cinsiyet	.03	.08
Medeni Durum	.02	.01
Eğitim	.26***	.12
Meslek	.07	.02
Kuşak	.08*	-.01
Vatandaşlık	.09	.07
Yaş	.17	.09
Gelir	-.06*	-.11*
Almanya'da Yaşam Süresi	.12	.13
Step 2		
Alman Kültürünü Benimseme		.17*
Türk Kültürünü Devam Ettirme		-.26***
Almanlarla İletişim		.28***
Türklerle İletişim		.06
R ²	.08*	.32***
R ² change		.24***

Not: Vatandaşlık değişkeni, Türk vatandaşlığı=1, Alman vatandaşlığı=0, Çifte vatandaşlık=0 olarak, Meslek ise çalışanlar=1, çalışmayanlar=0 olarak yeniden kodlanmıştır.

*: $p < .05$, **: $p < .01$.

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere birinci aşamada, cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, kuşak, vatandaşlık, yaş, gelir ve Almanya'da toplam yaşam süresi birlikte ele alındığında, bunlar varyasyonun %8'ini anlamlı düzeyde açıklamaktadır. Eğitim, kuşak ve gelir ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme anlamlı düzeyde ilişkilidir. Bir başka ifade ile, eğitim ve kuşak değişkeni ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiliyken, gelir ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme anlamlı ve negatif yönlü ilişkilidir. Analize ikinci aşamada sosyal entegrasyonun diğer öğeleri girildiğinde, bunlar varyasyonun %24'ünü anlamlı düzeyde açıklamıştır. Alman kültürünü benimseme, Türk kültürünü devam ettirme ve Almanlarla iletişim kurma ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme anlamlı derecede ilişkilidir. Bir başka deyişle, Almanlarla iletişim ve Alman kültürünü benimseme ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki varken, Türk kültürünü devam

ettirme ile Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki vardır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde ise, gerek Türk kimliği, gerekse Alman kimliği üzerinde etkisi olan bir başka husus dikkat çekmektedir. Bu ise Alman hükümetinin uyguladığı entegrasyon politikası ve bunun yansımalarıdır. Özellikle entegrasyonun artması için bazı bölgelerde Türkçe dersinin kaldırılması, ya da kredisiz olarak verilmesi, okul ya da işyeri içinde Türkçe konuşmasının yasaklanması gibi durumlar, Türk göçmenler arasında çocukları ve gençleri Türkçeden ve Türk kültüründen koparmaya yönelik politikalar olarak algılanmaktadır.

48 yaşındaki, metal işçisi 2. kuşak göçmen İsmail, Türkçenin okullarda kredisiz seçmeli ders haline getirilmesinin, çocukların gözünde Türkçe dersi ve öğretmenin değerini düşürdüğümüz şu sözlerle ifade etmektedir:

“Çocuklar öğretmene önce saygı duymalı, onu dinlemeli. Bu da biraz not endişesi ile olur. Okullardaki Türkçe dersinin notu olmayınca çocuklar bunu önemsememeye başladılar. Öğretmenleri çocuklara zor söz dinlettiğini söyledi. Sınıfta gürültü oluyormuş, ve öğretmene karşı çıkıyorlarmış. Bence bu çok yanlış, eğer çocukları ana dillerinden koparılmak istenmiyorsa, bu derslerin notu olmalı ve çocukların dersi önemsemesi sağlanmalı...”

Bununla birlikte birkaç katılımcı okullarda teneffüslerde Türkçe konuşulmasının yasaklanmasını, Türk ailelerin yaptıkları yanlışlara bağlamaktadırlar. 2. kuşak Salim Bey, okullarda bazı Türk çocuklarının öğretmene anlamaz diye Türkçe küfrettiklerini ve bunu suistimal ettiklerini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Bizim çocuklarımız okullarda aralarda Türkçe konuşsun tamam. Ama ne konuştukları da önemli. Küfrediyorlar, kötü laf söylüyorlar. Özellikle öğretmenleri kızdığında aralarında öğretmene küfrettikleri ve bunu Türkçe yaptıklarında anlaşılmayacağı için ceza almayacaklarını düşünüyorlar. Hatta bazı Alman aileler çocuklarının okulda Türkçe küfür öğrendikleri için okul yönetimine şikayetçi olduklarını da duyuyoruz. Bunlar hoş şeyler değil. Aileler çocuklarına iyi eğitim vermeli, Almanların böyle konuşmasına fırsat vermemeliyiz. Haklıyken haksız duruma düşüyoruz.”

35 yaşındaki 2. kuşak Metin ise, bazı iş yerlerinde Türklerin entegrasyon sağlaması için işyerinde Türkçe konuşulmasının yasaklandığını söylemektedir:

“Bazı fabrikalarda Türkçe konuşmak yasaklandı. Türkler kendi aralarında Türkçe konuşuyorlarmış ve Almancaları geliştirmiyormüş diye. Bence bu insan haklarına aykırı. Ben kendi dilimi iş aralarında niye konuşmayayım.

Entegrasyon sağlamak istiyorlarsa böyle olmaz. Çocuklara ekstra dil kursu versinler. Bu sadece bizi dilimizden koparmaya yarar, entegrasyona değil...”

Türk göçmenler vatandaşlık haklarının zorlaştırılması ve özellikle çifte vatandaşlık haklarının ellerinden alınmasını da entegrasyon politikasından vazgeçiş ve eski politikaları olan asimilasyona dönüş olarak görmektedirler. 2. kuşak havaalanı işçisi Sevda bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Almanya bize 1990’lı yıllarda çifte vatandaşlık hakkı tanıdı, çok kişi bu haktan yararlandı ama sonra bunu kaldırdılar. Çifte vatandaşlık uygulaması çok güzeldi. Bu senin ana vatanını da tanıyoruz, seni Alman olarak da kabul ediyoruz demekti, ama şimdi ya Türksün ya alman, her ikisinin birden vatandaş olamıyorsun. Öyle olunca da Alman vatandaşlığına geçemeyenlerin sayısı hala çok. Özellikle 2. kuşak arasında. Ben de hala Türk vatandaşım. Kendimi elimden Türk pasaportu kimliği alınmış görmek istemiyorum, ülkemizle aramızdaki en büyük bağ elimizdeki Türk kimliğimiz. Bizim entegre olmamızı istiyorlarsa, bizim aslımızı inkar etmemizi beklemesinler. Bizi hem Türk, hem Alman olarak kabul etsinler.”

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, kuşak, vatandaşlık, yaş, gelir ve Almanya’da toplam yaşam süresi, Alman kültürünü benimseme, Almanlarla iletişim, Türk kültürünü devam ettirme ve Türklerle iletişim değişkenlerinin yanı sıra ülkenin entegrasyon politikasının da Alman ve Türk kimliği üzerinde etkili olabileceği görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Günümüz dünyasında küreselleşme ile daha da yaygınlık kazanan ve bir ölçüde şekil değiştiren göç olgusu daha çok kimlik ve ait hissetme sorunu bağlamında ele alınmaktadır. Bu ise, göçmenlerin geldikleri toplumun üyeleriyle olan bağlarının, bu topluma olan aidiyet hislerinin ve etnik kimliklerinin ne ölçüde devam ettiği ya da içinde buldukları toplumun kimliğini ne derece benimsedikleri ve kendilerini bu topluma ne derece ait hissettikleri ile ilgilidir. Aslında, aynı zamanda bu konu, göç alan ülkelerde göçmenlerle ilgili yaşanan sorunların aşılmasında bir çözüm olarak öne sürülen, ‘sosyal entegrasyon’un sağlanması için de temel oluşturmaktadır. Çünkü, kimlik ve ait hissetme, göçmenlerin buldukları ülkeye sosyal entegrasyonlarının bir ögesi olarak ele alınmaktadır.

Kimlik ve ait hissetmenin kuşaklararası bir farklılık gösterip göstermediği de sosyal entegrasyon çalışmaları için önemli bir konu oluşturmaktadır. Çünkü, yeni bir ülkeye giden birinci kuşak göçmenlerin, o ülkenin kimliğini benimsemeleri ve kendilerini o topluma ait hissetmeleri,

onların çocukları ya da torunlarına göre daha zor olacak diye düşünülmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken bir husus, bu durumun daha çok niteliksiz ya da yarı nitelikli işçi olarak bir başka ülkeye göçen ve eğitim seviyesi, göç ettiği ülkenin dilini bilme düzeyi oldukça düşük olan göçmenler için iddia ediliyor olmasıdır.

Bu çalışmada, Avrupa'ya göç etmiş Türklerin en yoğun şekilde yaşadıkları Almanya inceleme alanı olarak seçilmiş ve Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin, etnik ve ev sahibi toplumun kimlik düzeyleri ile etnik ve ev sahibi topluma ait hissetme düzeyleri, kuşaklararası farklılıklar da dikkate alınarak incelenmiştir.

Sonuçlar Türk göçmenlerin *Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme* düzeylerinin çok yüksek olduğunu göstermiştir. Bu oranların kuşaklararası bir farklılık gösterip/göstermediği incelendiğinde ise, Türk göçmenlerin etnik kimlik ve ait hissetme düzeylerinin kuşaklararası anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Araştırma hipotezlerinde de iddia ettiğimiz üzere, Türk kimliğini benimseme ve Türk toplumuna ait hissetme düzeyi 1. kuşaktan 2. ve 3. kuşağa doğru gittikçe düşmektedir. Bu durum Türkiye'de doğan, büyüyen ve eğitim gören 1. kuşak göçmenlerin, Almanya'ya sadece iş ve para biriktirmek için gitmeleri ve dil, eğitim ya da mesleki gelişim için kendilerine yatırım yapmamaları, sürekli Türkiye'ye dönme düşüncesi ile yaşamaları ile açıklanabilir. Bu duygu ve düşüncelerle Almanya'da yaşayan 1. kuşak Türk göçmenler, çocukları ve torunları için Almanya'ya yerleşmiş ve hala Türkiye'ye özlem içinde ve kendilerini Türk toplumuna ait hissederek yaşamaktadırlar.

Araştırma sonuçlarına Alman kimliği ve Alman toplumuna ait hissetme açısından bakıldığında ise, Türk göçmenlerin Türk kimliği kadar yüksek olmasa da Alman kimliğini de yüksek oranda benimsedikleri görülmektedir. Ancak burada Türk göçmenlerin *Alman kimliği* düzeyi oldukça yüksek olmasına rağmen, *Alman toplumuna ait hissetme* düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bu durum, kişinin kendisini bir topluma ait hissetmesinin, kendisini o toplumun üyesi olarak görmesinden daha derin bir duygusal bağ içerdiğini göstermektedir.

Türk göçmenlerin *Alman kimliği* düzeyinin oldukça yüksek olması ise, aradan geçen 50-60 yılın Türk göçmenlerin Alman kimliğini benimsemeleri yönünde bir değişimin gerçekleşmesine zemin hazırladığı şeklinde yorumlanabilir. 1. kuşak Türk göçmenler, diğer akrabalarının yanı sıra özellikle çocuklarının ve torunlarının da Almanya'da onlarla birlikte yaşaması ile Almanya'ya ilk geldikleri yıllardaki gibi yalnız değillerdir. Bu nedenle de, artık Almanya da onlar için bir memleket haline gelmiştir. Böylece bu ülkenin kimliğini benimseme düzeylerinde de artış olduğu düşünülebilir.

Alman kimliğini benimseme düzeyinin yükselmesinin bir diğer nedeninin ise 2. ve 3. kuşağın Alman kimliğini benimseme düzeylerindeki artış ile ilgili olduğu düşünülebilir. Çünkü 2. ve 3. kuşak Almanya'da büyümüş ve yaşamlarının çok büyük bir kısmını burada geçirmişlerdir. Bu nedenle de onların Alman kimliğini benimseme oranı 1. kuşaktan daha yüksek olacaktır. Bunun test edilmesi için yapılan kuşaklararası farklılık testi sonucunda, 1. kuşak göçmenlerden 2. kuşak göçmenlere doğru gidildikçe Alman kimliğini benimseme oranının yükseldiği görülmüştür. Ancak 2. kuşaktan 3. kuşağa doğru gidildikçe bu tarz bir yükseliş yoktur. Bu ise iddia edilen aksine, Alman kimliğini benimseme açısından kuşaklararası anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Çünkü, Alman kimliğini benimseme düzeyi 1. kuşaktan 2. kuşağa geçildikçe yükselmekte, 3. kuşakta ise 2. kuşağa yakın bir oranda seyretmektedir. Genel olarak bakıldığında dikkati çeken husus, 3. kuşakta hem Türk kimliğini benimseme, hem de Alman kimliğini benimseme oranının düştüğüdür. Bu sosyal entegrasyon tiplerinden daha çok marjinalleşmeye yakın bir dağılım göstermektedir. Bunun nedeni olarak 3. kuşağın aileleri ile sosyal yaşama ilişkin bazı konularda çatışma yaşamaları ve hem Türk toplumuna, hem de Alman toplumuna karşı tepkili davranmaları düşünülebilir.

Türkiye'de doğan büyüyen 1. kuşak ile Türkiye'de doğan ve çocukluklarının bir kısmını Türkiye'de geçiren 2. kuşak Türk göçmenler Türk kültüründen çok fazla bir kopma yaşamamış ve bunu Almanya'da da devam ettirmeye çalışmaktadır. Özellikle de yapabildikleri oranda Türk geleneklerine göre yaşamlarını devam ettirmeye çalışan bu iki kuşaktan farklı olarak 3. kuşak Almanya'da doğmuş ve sadece tatil için Türkiye'de kısa süreli bulunmuşlardır. Okudukları okulda, mahallelerinde anne-babalarının ve büyükanne-büyükbabalarının söylediklerinin ve yaşadıklarının dışında bir yaşamla iç içedirler. Ailesinin değerleri ile Alman toplumun değerleri arasında çok önemli farklılıklar vardır. Örneğin Türk geleneklerine göre yaşlılara saygı duyulmalı ve onların isteklerine karşı gelinmemelidir. Ancak Alman toplumunda kişi ve kişinin rahatı daha önemlidir. Eğer bu kişiyi memnun etmeyecekse, sadece ailesi mutlu olsun diye bazı şeyler kabul edilmez ve bu dile getirilir. Aynı şey Almanlar için de geçerlidir ve onların söylediklerini kabul etmediklerinde ya da haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde, haklarını Almanlara karşı da korunmalıdırlar. Böylece hem ailelerine. hem de Almanlara tepki duyan gençler ikisinden de uzaklaşmayı tercih edebilmektedir.

Çalışmada, kimlik ve ait hissetmenin kuşakları arasındaki farklılık düzeyi incelenmesine rağmen, kimlik ve ait hissetme ile ilişkili olabilecek diğer değişkenlerin de incelenmesi amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda da, Türk kültürünü devam ettirme, Türk toplumun üyeleri ile iletişim ve gelir değişkeninin, Türk kimliği ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, Kvermo

ve Heyerdahl (2004)'ın etnik kültürün devam ettirilmesi ile etnik kimlik arasında pozitif ilişki olduğu yönündeki araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Regresyon analizi sonuçlarından bir diğeri ise, Alman kültürünü benimseme ve Alman toplumunun üyeleriyle iletişim kurma ile Alman kimliğinin anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğudur. Türk kültürünü devam ettirme ile Alman kimliği arasında ise anlamlı ve negatif yönde ilişki vardır. Bu sonuçlar, ev sahibi toplumun kimliği ile etnik kimlik arasında pozitif bir ilişki olduğu (Nesdale and Mak 2000; Snel, Engbersen and Leerkes 2006; Li 2007) ve ev sahibi toplumun kimliği ile etnik kimlik arasında negatif bir ilişki olduğu (Verkuyten 2007) yönündeki araştırma sonuçlarından farklı olarak, bu değişkenler arasında ilişki olmadığını göstermektedir.

Kısaca araştırma sonuçları, Türk göçmenlerin kimlik ve ait hissetme düzeylerinin kuşaklararası farklılaştığı ve Türk göçmenlerin Türk kimliği seviyelerinin 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe düştüğü şeklindeki hipotezlerimizi doğrulamıştır. Ancak Türk göçmenlerin Alman kimliği seviyelerinin, 1. kuşaktan 2. kuşağa doğru gittikçe yükselmesine rağmen, 2. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe anlamlı oranda yükselmemesi nedeniyle, Alman kimliği seviyelerinin 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe artacağı şeklindeki hipotezimiz yanlışlanmıştır. Bütün sonuçları bir arada düşündüğümüz zaman, Türk göçmenlerin kendilerini Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme oranının 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gidildikçe düşmesi, bunun çoklu sosyal entegrasyon için gerekli olan etnik kimlik ve ev sahibi toplumun kimliğinin birlikteliği ile örtüşmediğini, daha çok asimilasyona doğru bir gidişi göstermektedir. Bu açıdan Esser'in belirttiği üzere, sosyal entegrasyonun boyutlarından olan kimliğin, Türk kimliği ve Türk toplumuna ait hissetme açısından her yeni kuşakla daha fazla oranda sosyal entegrasyon biçimlerinden asimilasyona yaklaşacağı düşüncesi, bu araştırmanın örnekleme bağlamında doğrulanmıştır. Ancak Türk göçmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden, burada entegrasyon politikaları ve bunların uygulamalarının da asimilasyon sürecini hızlandırdığı görülmüştür. Özellikle katılımcılar, Türkçenin okullarda kaldırılması ya kredisiz bir seçeli ders olarak verilmesinin, Türk göçmenlerini Türkçeden koparmak amacıyla yapıldığını düşünmektedirler özellikle 3. ve 4. kuşak göçmen çocukların 3-4 yaşlarında anaokuluna gitmesi ve burada kolayca Almanca öğrenmesi ve bunu okulda iyice pekiştirmesi Türkçeyi tamamen unutmalarına ya da Türkçelerinin gerilemesine neden olmuştur. Okulda seçmeli ders olarak verilen Türkçe dersi ile bu eksik tamamlanabileceğini düşünen görüşmeciler, bu dersin de kredisiz hale getirilmesi ya da kaldırılmasının bunu engellediğini ileri sürmektedirler. Ayrıca çifte vatandaşlığın kaldırılması gibi entegrasyona yönelik olmayan uygulamaların da, Türkler arasında tepkiye neden olduğu görülmüştür. Kimi

katılımcılar için bu Alman kimliğinden uzak durulmasına neden olmuştur. Oysa çifte vatandaşlıkta göçmenler hem kendi, hem de yeni toplumun kimliğini, birini diğerinden vazgeçmek zorunda kalmadan kullanabilecekleri düşüncesi nedeniyle, yeni toplumun kimliğini benimsemeye de daha olumlu bakılmasını sağladığını düşündükleri sonucuna ulaşmıştır.

Türklerin Almanya'ya entegrasyonlarının sağlanması konusunda, yeni toplumla etnik toplumun kültürünün birlikte devam ettirilmesini yaptıkları araştırma sonuçları ile de destekleyen Arends-Toth and Van de Vijver, 2003)'in düşüncesinden de yola çıkarak, her iki kimliğin ve kültürün de birlikteliğini içeren politikaların geliştirilmesinin, Türk göçmenlerin entegrasyonuna katkıda bulunacağını düşünmekteyiz. Çalışmada bu konuda Türk göçmenlerin düşüncelerinden yola çıkılarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Çifte vatandaşlık hakkının tekrar verilmesi, her iki kimliği birlikte yaşayacakları ve Türk kimliğinden kopma endişesi yaşamayacakları için, Türkler arasında Alman kimliğini benimseme oranını artırabilir.

- Okullarda Türkçe dersinin kredili olarak verilmesi ile yeni kuşak çocuklar Türkçeyi unutmayacak ve belki de aileleri ile aralarındaki sorunları da azaltacaktır. Yapılan görüşmelerde yeni kuşağın Türkçeyi çok iyi bilmemesi, ya da tam konuşamamasının aile içinde anlaşmazlık nedenlerinden biri olarak gözlemlenmiştir. Belki, 3. ve daha sonraki Türk göçmen çocuklara, okullarda Türkçe dersinin verilmesi onların aileleri ile daha iyi bir iletişim kurmalarına katkı sağlayacaktır. Çünkü aileler çocuklarının Türk kimliğini kaybetmesinden endişe duymakta ve bunun da en belirgin göstergesi olarak Türkçeyi konuşabilmelerini görmektedirler. Türkçeden uzaklaşmak ve aile içindeki anlaşmazlıklar, çocukları Alman kimliğine yakınlaştırmak yerine, araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere onları marjinal olmaya doğru itmektedir. Bu özellikle yeni kuşak Türk göçmenlerin Almanya'da sorunlu gençlik olarak görülmesi, agresif davranışların ve suç oranının 3. kuşak göçmenlerde, 1. ve 2. kuşak göçmenlerden fazla olması durumu ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde ise, hem Alman, hem de Türk toplumundan uzaklaşan 3. kuşak Türk gençliğini anlamak için de önemli bir olgu olduğu düşünülebilir. Bir başka ifade ile, araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere, 1. kuşaktan 3. kuşağa doğru gittikçe, Türk kimliği ve kültürünü benimseme düzeyi de, Alman kimliği ve kültürünü benimseme düzeyi de düşmektedir. Bu durum Türk kimliği ve kültüründen uzaklaşmanın Alman kimliğine yakınlaşmayı sağlamadığı, aksine ondan da uzaklaşmaların yaşandığını, örneklem grubumuz bağlamında doğrulamıştır. Bu ise, başarılı bir entegrasyon için, Türk kimliğinin ve kültürünün devamlılığını sağlayacak, Almanca yanında Türkçenin de Türk çocuklar ve gençler arasında kullanımını sağlayacak, çeşitli derslerin ya da faaliyetlerin önemini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- ARENDS-TOTH, J. & Van de Vijver, F. J. R. (2003). Multiculturalism and acculturation: Views of Dutch and Turkish-Dutch. *European Journal of Social Psychology*, 33, 249-266.
- BERRY, J. W. (1980). Acculturation as varieties of adaptation. In A. M. Padilla (Ed.), *Acculturation theory models and some new findings* (pp. 9-25). Boulder, CO: Westview.
- BERRY, J. W. (1990). Psychology of acculturation. In N. R. Goldberger & J. B. Veroff (Eds.), *The culture and psychology reader* (pp. 457-488). New York: New York University Press.
- BERRY, J. W. (1992). Acculturation and adaptation in a new society. *International Migration*, 30, 69-86.
- BERRY, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry, M. H. Segall & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology: Social Behavior and Applications* (2nd Ed., pp. 291-326). Boston: Allyn & Bacon.
- BERRY, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-68.
- BERRY, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57, 625-631.
- BERRY, J. W., Kim, U., Minde, T., & Mok, D. (1987). Comparative studies of acculturative Stress. *International Migration Review*, 21, 491-511.
- BERRY, J. W., Phiney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology an International Review*, 55, 303-332.
- ESSER, H. (2000). Integration and Ethnic Stratification, (içinde) *Towards Emerging Ethnic Classes in Europe? Volume 1 Workshop Proceedings, Project Conclusions, Integration and Ethnic stratification, Ethnic Economy and Social Exclusion*, ed. H.Esser, I. Light, C. Petry and G. Pieri, Germany.
- GERDES, J. (2007). We are all republican now: The Politics of dual citizenship in Germany. (içinde) *Dual citizenship in Europe-from nationhood to societal integration* (pp.45-76). Faist, T. (ed.), Ashgate Publishing, England.
- GİTMEZ, A. (1983). *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler: Beklentiler... Gerçekleşenler...* Alan Yayıncılık, İstanbul.
- GOUVEIA, V. V., Albuquerque, F. J. B., Clemente, M. nd Espinosa, P. (2002). Human Values and Social Identities: A Study In Two Collectivist Cultures. *International Journal of Psychology*. Vol. 37, 333-342.
- HABERMAS, J. (1984) *The Theory of Communicative Action*, Volume I-II, Cambridge: Policy Press

- LOCKWOOD, D. (1964). Social Integration and System Integration, (içinde) *Explorations in Social Change*, (ed.) George K. Zollschan and Walter Hirsch, London
- LI, Gong. (2007). Ethnic Identity and Identification with the Majority Group: Relations with National Identity and Self-Esteem, http://www.allacademic.com/meta/p172706_index.html
- NESDALE, D. & Mak, S. (2000). Immigrant Acculturation Attitudes and Host Country Identification. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, vol.10, 483-495.
- SNEL, E., Engbersen, G. and Leerkes, A. (2006). "Transnational involvement and Social Integration", *Global Networks*, vol. 6, issue 3, pp.285-308.
- ŞEN, F. (2005). Almanya'daki Türkler – Entegrasyon veya Gettolaşma. <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf>.
- UNAT, N. A. (1975). Akdeniz Ülkelerinden Yurt Dışına İşgöçü. (içinde) Unat, N., Keleş, R., Penninx R., Renselaar H., Velzen L., & Yenisey, L., *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir Çalışma*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi Ankara.
- VERKUYTEN, Mayke. 2007. National (Dis)identification and Ethnic and Religious Identity: A study Among Turkish-Dutch Muslims, *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol.33, no:10, 1448-1462
- VIRTA, E., Sam, D., & Westin, C. (2004). Adolescents with Turkish background in Norway and Sweden: A comparative study of their psychological adaptation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 15-25.
- WATZINGER-T. J. (2004). Turkish-German language: An innovative style of communication and its implications for citizenship and identity. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 24 (2), 285-294.